

(*bāl*) : *stebelce*, *vlakence* (ān) : *okence*, *drobcen* (ā) : *micken*, *osemsto* (ām) : *sedemsto*, *semenj* (ā) : *skedenj*, *naččkati* (ā) : *poččkati*, *skesati* (ā) : *pokesati*. Zgledov se lahko dobi dovolj, le pri tipu *družben* -a -o, je kot v SSKJ tudi tu opuščen polglasnik in ga najdemo le še v zelo redkih primerih: *slovstven* (ā) z izpeljankami, *tožben* (ān), *stegenica* (nā), *stegnieničen* (nān). Tudi pri izgovoru *u* za *l* je dosti nedoslednosti, vendar primerov tu ne bi navajal.²⁸

V delno opravičilo za vse te nedoslednosti in napake pa je vendarle treba povedati še to, da delajo slovarje takega obsega, kot je Jurančičev, navadno že skupine ljudi, ker posameznik težko temeljito obvlada vsa področja in tudi težko opravi sam toliko del, kot jih tak slovar zahteva. Določeno število tiskarskih in tudi stvarnih napak (vsaj v nekem takem številu, kot so v Vojaškem slovarju) je seveda tudi treba tolerirati, saj se jim popolnoma izogniti praktično ne da, kot najbolje vem tudi sam iz dela pri SSKJ.

Taka je torej akcentuacijska podoba naših slovarjev. Mislim, da je prav in našemu jezikoslovju samo v korist, če o tem tudi spregovorimo in si pred dejstvi ne zatiskamo oči. Le na tak način lahko upamo na izboljšanje sedanjega stanja, ko prihaja včasih že do nerazumljive površnosti in ko gredo napake in nedoslednosti v posameznih slovarjih že v tisoče.

Jakob Rigler
ZRC SAZU Ljubljana

MATJAŽ KMECL, ROJSTVO SLOVENSKEGA ROMANA

Slovensko pripovedništvo 19. stoletja je bilo doslej deležno manjše raziskovalne pozornosti kot tedanja poezija. Vzrokov za to je več, eden poglobitnih je najbrž dejstvo, da se ni v njem uveljavil realizem tako izrazito, kot se je romantika v Prešernovih pesmih. Razen tega so morali pripovedni žanri najprej nastati, šele potem so se lahko v njih pojavljali posamezni literarni tokovi. Toda ko je dosegla slovenska poezija s Prešernom svoj prvi vrh, se je pripovedništvo komaj oblikovalo iz različnih neliterarnih prvin in se tihotapilo mimo moralističnih straž, ki so ga hotele zaustaviti. Težavno nastajanje slovenskega pripovedništva je raziskal Matjaž Kmecl v svoji knjigi s povednim naslovom *Od pridige do kriminalke* (1975), v kateri ni osvetlil samo prefunkcionaliziranja neliterarnih prvin v literarne, estetsko zahtevnejšega pripovedništva, ampak tudi nekatere takratne oblike slovenske trivialne književnosti, ki se jih je dotedanja literarna zgodovina bolj ali manj izogibala. Res je tudi, da se takšna književnost v vsej svoji mnogovrstnosti kot pri drugih narodih na Slovenskem še do danes ni razvila. Uveljavile so se le nekatere, zelo omiljene prvine v tako imenovani večerški ali mohorjanski povesti, ki jih krasijo vzgojnomoralistični dodatki. Zato

²⁸ Tudi druga področja bi bilo treba pregledati in oceniti, npr. srbohrvaško akcentuacijo (tu in tam se opazijo razlike na različnih mestih oz. med slovensko-srbskohrvatskim in srbskohrvatsko-slovenskim slovarjem: *istōpiti* 'precvreti' : *istōpiti* 'izcvreti', *smūčati* : *smūčati*, *smūčār* : *smūčār*, *sidrati* : *šidrati*, *siktati* : *siktati*, *satāna* in *sātana* : *sātana*, *sātanskī* : *sātānski*), stilne kvalifikatorje (o narčnih prim. op. 21, a tudi drugi večkrat manjkajo, prim. *flika*, *jamrati*, *lampa*, *poštirkati*, *poštupati*, *šuntati* ipd.), pa tudi pomenske ekvivalente (prim. *toplār* 'drugi potplat, don, pendže').

se zastavlja vprašanje, kako da narod, ki ima razvito estetsko zahtevno književnost, ne premore tudi prave trivialne niti v drugi polovici 20. stoletja. Najbrž bi nanj lahko najbolje odgovorila slovenska literarna sociologija, ko bi bila dovolj razvita in ne bi obtičala v ideološko pragmatizirani teoriji odseva. Poskus, da bi vendarle presegli njeno nezadostnost in razložili začetek slovenskega romana, pomeni nova knjiga Matjaža Kmecla *Rojstvo slovenskega romana*.*

V njej avtor natančneje raziskuje problematiko, ki jo je načel že v svoji prejšnji knjigi; tokrat je skrčil obseg raziskovalnega predmeta, hkrati pa je poglobil njegovo razčlenjevanje: izbral si je zlasti Jurčičeve romane in določil njihov model glede na družbene razmere, sredi katerih so nastali. Pri tem se je opiral najprej na dosedanje literarno zgodovino, ki je opozarjala, da se pojavlja pri Jurčiču na eni strani vaska motivika s posebnosti — tako imenovanimi »originali«, na drugi pa grajska z gospodo. Začetnik tega razločevanja je Levstik s svojim znanim kritičnim pismom Jurčiču o Desetem bratu (1866), ki je prvi slovenski roman. Poznejša literarna zgodovina je to razločevanje vneto ponavljala, ne da bi izpeljala iz njega globlje sklepe, kaj šele da bi opazila možnosti za literarnosociološke razlage. Nekonsistentnost odpravlja Kmeclova analiza, ki temelji na tako imenovani »homologiji« med družbenimi in literarnimi pojavi, med vzponom meščanstva in razcvetom romanopisja v 19. stoletju. Opisal jo je zlasti Goldmann (Za sociologijo romana, 1964), potem ko je preinterpretiral Lukácsa (Teorija romana, 1916). Toda slovenske družbene in literarne razmere so bile v 19. stoletju preveč zapletene, da bi bilo mogoče uporabiti za njihovo raziskavo vsa dognanja, ki veljajo za tuje, razvite, narodno samostojne družbe in njihove književnosti. Razen tega sodobno slovensko zgodovinopisje zanemara 19. stoletje, saj se raje preveč in enostransko ukvarja z nekaterimi desetletji 20. stoletja. Kmeclova analiza se ne izgublja v zgodovinopisnih podrobnostih, temveč navaja le nujno potrebna dejstva. S tem si zagotavlja doslednost in sistematičnost. Poudarja pa, da se je slovensko meščanstvo v primerjavi z zahodnoevropskim težko razvijalo, ker niso bili Slovenci državotvoren narod, zato so bili izpostavljeni ponemčevanju; hkrati jih je ogrožalo lastno odpadništvo. Roman je bil primeren za »izražanje nazorov in interesov /.../ meščanske družbe« (s. 8), kajti ena glavnih značilnosti tega literarnega žanra je po avtorjevem mnenju opuščanje okostenelih poetoloških norm, ki so bile tipične za žanre, ki jih je uzakonila klasicistična poetika fevdalne dobe. Zanj je značilen »aksiomatičen« odnos do sveta: fevdalec je posnetek Boga, zato vlada podrejenim temu primerno. Meščanstvo pa ni več pristajalo na vzvišeni, empirično nepreverljivi »aksiom«, ampak vedno bolj na oprijemljive stvari, ki povečujejo kapital. Spremenjeni odnos do sveta je povzročil razpad normativne poetike in razmah do takrat nepriznanega romana, za katerega je značilna »notranja svoboda« (9), ki ustreza meščanski zavzetosti. V tej razlagi se avtor izogne praznemu sociologiziranju, v katerega pade slovenska literarna zgodovina, ko poskuša osvetliti kak literaren pojav s tega vidika. Kmecl namreč ne upošteva samo posebnosti tedanje slovenske družbe, marveč tudi posebnosti tedanjega literarnega življenja, ki so ovirale nastanek slovenskega romana. Posebno nevaren je bil janzenistični moralizem, ki je videl v romanu ogroževalca npravstvenosti, nič

* Matjaž Kmecl, *Rojstvo slovenskega romana*, Mladinska knjiga (zbirka *Kultura*), Ljubljana 1981, 126 s.

manj pa literarnoprogramske izjave takšnega veljaka, kot je bil Levstik, ki se je včasih tudi zmotil. Zagotavljal je med drugim, da nimamo Slovenci svojega meščanstva, zato ne moremo imeti svojega romana (Popotovanje od Litije do Čateža, 1858). Levstikovi nazori so očitno obtičali v klasicistični poetiki in črnogledi oceni slovenskih meščanskih možnosti. Kmeclova dognanja o njih pomenijo korenit popravek dosedanjih literarnozgodovinskih mnenj, po katerih naj bi bilo Jurčičevo pripovedništvo mehanično uresničenje Levstikovega literarnega programa. Ne, raziskovalec odkriva, da je nastal Jurčičev roman tudi kot polemično nasprotovanje ozkim Levstikovim nazorom, za kar navaja dokaze, ki razodevajo lahkovernost dosedanje literarne zgodovine. Ta je nasedla nekaterim zunanostim in trdila, da je Jurčič samo ubogljiv učenec velikega učitelja Levstika. Kmeclova ugotovitev je literarnozgodovinsko odkritje, ki ga bodo morale upoštevati nadaljnje raziskave tega obdobja.

Poseben sklop knjige zajema osvetlitev pojma »povest«, kar ni odvečna zastranitev, kot bi se zdelo na prvi pogled, ampak pomaga pojasniti nastajanje slovenskega romana. Iz terminološkega ozadja tega pojma postane jasno, da je večini tedanjih Slovencev, ki so se ukvarjali s književnostjo, pomenil roman nekaj moralično zavrženega, zato so posamezniki, ki so hoteli te moraliste vendarle premeteno osrečiti z romanom, uporabljali za takšna besedila pojem »povest«. Tega se je potem polastila zlasti Mohorjeva družba za svoje daljše moralistične pripovedi. Podobne, preslepljevalske namene je imel tudi Jurčič, ko je hotel prelisičiti svetohlinsko javno mnenje s tem, da je nameraval uvesti za pojem novela — ki je preveč dišal po »nравstveno razpuščenem« Boccacciu — pojem povest, a mu to ni uspelo. Pač pa je v svoji pripovedniški praksi premišljeno razločeval med »izvirnim« in »historičnim« romanom: prvi mu pomeni daljšo pripoved z izmišljeno, še nikjer izpričano, sodobno snovjo; drugi pa vsebuje zgodovinsko, torej že kje omenjeno snov. Razen tega je imel vsak tip romana poseben notranji sistem. »Izvirni« roman je obdeloval meščansko motiviko, čeprav je Levstik zanikal možnost, da bi le-ta imela svojo realno podlago. Toda Jurčič je že videl uveljavljanje slovenskega meščanstva v mladem izobražencu kmečkega rodu, ki se priženi v gosposko družino, zato ga je literarno ubesedil v Desetem bratu. V njem so osrednji motivi iz gosposkega sveta, stranski pa iz kmečkega, iz katerega izhaja tudi glavna oseba — Lovro Kvas. Prvi svet je upodobljen romantično, ker je cilj te osebe vključiti se vanj in se pomeščaniti, drugi pa realistično, saj ga želi oseba zapustiti, zato si ne dela o njem nobenih utvar. Družbena ost romana je opazna predvsem v kritiki starega plemstva (Piškav) in v apologiji ambicioznega, bodočega meščanstva, ki ga predstavlja Kvas. Idealiziranje gosposkega sveta je povzročilo tudi dejstvo, da ga Jurčič ni poznal tako dobro kot kmečkega. Prav povzdigovanje tega družbenega stanu je po raziskovalčevem mnenju eden izmed vzrokov, zakaj se je tako dolgo ohranjevala romantika v slovenskem pripovedništvu 19. stoletja. Ta je doslej zelo motila literarne zgodovinarje (ogledati si je treba samo poskuse različnih periodizacij tega obdobja v posameznih literarnih zgodovinah!), ki so si želeli — po zgledu sočasnih evropskih književnosti — čistega realizma. Zato so se lotevali obravnav slovenske romantično-realistične mešanice z očitnimi manjvrednostnimi občutki, ne da bi se jim posrečilo ugotoviti globlje vzroke za tolikšno količino romantičnih usedlin. Sedanja razčlenitev rešuje to vprašanje premišljeno in prepričljivo.

V obravnavi stranske, kmečke motivike odpravlja Kmecl še eno zadrego slovenske literarne zgodovine. Ta ni vedela, kam naj bi uvrstila kratko pripoved, ki se je v 19. stoletju imenovala »obraz« ali »slika«. Avtor ugotavlja, da je pomenil ta pojem »(p)opis«, torej literarni portret navadno kake kmečke osebe, v katerem ni smelo biti dogajanja. V njem se je uveljavljal realizem, kajti osebe so bile spet nižjega stanu, ki ga je pisatelj dobro poznal, ker je bil tudi sam nekoč njegov pripadnik. »Obraz« (»slika«) je bil lahko samostojno besedilo in je pomenilo kot takšno opozicijo romantični noveli in romanu, katerih jedro so bile nekmečke osebe, lahko pa je bil njuna sestavina, kar potrjujejo epizode iz Desetega brata.

Funkcija Jurčičevega »historičnega« romana je bila utrjevanje slovenske narodnostne zavesti, saj je upošteval redke domače plemenske snovi, o katerih so poročali zgodovinopisni viri. Tako sta oba tipa Jurčičevega romana krepila slovenstvo 19. stoletja: »izvirni« roman s tem, da je agitiral v korist nadobudnega, porajajočega meščanstva, »historični« pa s tem, da je kazal junaško preteklost domačega plemstva. Tega bi moral novi, meščanski stan sovražiti, toda ker je bilo tega plemstva malo in še to se je moralo bojevati proti nemškim nasprotnikom — tako kot sedaj meščani, naj bi si ti jemali za zgled nekdanjo trdoživost svojih družbenih nasprotnikov. Seveda gre v »historičnem« romanu za aktualizacijo preteklosti v skladu z meščansko ideologijo 19. stoletja.

Prav tej posveča Kmecl obsežno poglavje, kjer najprej obravnava erotiko, ki je bila po tedanjih splošnih teoretičnih določilih glavna motivika vsakega romana. Tudi v njej opaža družbene vidike, kajti — kot je bilo že rečeno — se je hotel mlad slovenski izobraženec pomeščaniti s priženitvijo v višje družbene sloje. Ob tem se Kmecl dotika vprašanja Stritarjevega vpliva na Jurčičevega Desetega brata, o čemer je govorila dosedanja literarna zgodovina. Avtor je prepričan, da vpliv ni bil neposreden, vendar obstajajo tipološke podobnosti med Zorinom in prvim slovenskim romanom. Razen tega pa Zorin ni popoln epigonski tujek v takratnem domačem pripovedništvu, kot se danes na splošno misli, ampak je utemeljen v sočasni nerazvitosti našega meščanstva, ki ni moglo sprejeti vseh izobražencev, zato so ti uspeli v tujini.

Poleg erotike je drugo poglobljeno vprašanje, ki opredeljuje začetni slovenski roman, narodnostne narave. Posameznikovo uveljavljanje je pomenilo hkrati krepitev slovenskega naroda, ki ga je nemški zapostavljal. Poseben ideološki vidik pa vidi raziskovalec v tako imenovanem »metafizičnem mitu«, s katerim zaznamuje vrhovni, onstranski, iracionalni »moralni red«, ki poskrbi za pravično etično kaznovanje in nagrajevanje pripovedovanih oseb.

Čeprav temelji Kmeclova analiza na sociološki podlagi, ne zanemara iminentnih literarnih vprašanj, vendar jih razlaga glede na družbeno ozadje. To upošteva tudi na koncu svoje knjige, kjer opiše razkroj začetnega slovenskega romana, kakor se pokaže v Vošnjakovih Pobratimih (1889), že prej pa pri Jurčiču, in sicer v njegovem romanu Med dvema stoloma (1876). Tokrat se izobražencu ne posreči več družbeno povzpetje, ker propade zaradi svoje neznačajnosti. Meščanstvo ni več etično čist, občudovanja vreden družbeni stan marveč ima tudi negativne lastnosti, ki jih je treba kritično zavriniti. To je storil šele Kersnik, ki je najprej obnavljal jurčičevski vzorec, v romanu Jara gospoda (1893). Zlom meščanskega aktivizma izpoveduje tudi Tavčarjev roman Mrtva srca (1877, oz. 1884).

V sklepu knjige poudarja Kmecl, da je doživel slovenski roman v poldrugem desetletju razvoj, ki je bil v razvitih evropskih književnostih neprimerno daljši, ker je bil njihov družbeni razvoj drugačen. Jurčiču, čigar opus je bil v središču raziskovalne pozornosti, upravičeno izreka priznanje, ker je ustvaril možnosti za nadaljnji, nepretrgani razmah slovenskega romana. Vrednost Kmeclove raziskave je v temeljitem premisleku dosedanjih literarnozgodovinskih trditev, pri čemer se je marsikatera izkazala nepremišljena, zato jo je upravičeno in argumentirano zavrnil. Pri tem je pokazal natančno poznavanje literarnega gradiva, tudi takšnega, ki ga je literarna zgodovina odrivala zaradi estetskih pomislekov. Uporabljena sociološka metoda ni vulgarizirala književnosti niti se ni izgubljala v družboslovnih publicah niti ni žrtvovala književnosti sociologiji, kar se pri nas največkrat zgodi, temveč priznava prvi avtonomijo, saj poudarja njene posebnosti. Raziskava je zaradi svoje doslednosti ugotovila neznane družbene zakonitosti zgodnjega slovenskega romanopisja, ki je doslej obstajalo v splošni zavesti kot precej brezoblična gmota. Posebej je treba omeniti duhovit jezik, v katerem je raziskava napisana. Ta omogoča prijetno branje, ki ne utruja, ker si avtor prizadeva, da bi pritegnil bralčevo pozornost, ne da bi mu pri tem popustil, saj se zaveda, da piše strokovno besedilo. Prav združevanje komunikativnosti in strokovnosti omogoča knjigi, da jo bodo lahko prebrali tudi tisti bralci, katerih stroka ni literarna zgodovina.

Marjan Dolgan
Ljubljana

PRAZNIK SVEČNICA V SLOVANSKIH JEZIKIH

Pri imenih slovanskih cerkvenih praznikov naletimo v mnogo primerih, predvsem pri večjih praznikih, na tolikšno besedno raznolikost, da le s težavo potegnemo razmejitveno črto med izrazjem vzhodne in zahodne cerkve. Taka pestrost je recimo značilna za praznik 'binkošti', ki nam jasno priča o medsebojnem leksikalnem vplivu obeh cerkva.

Pravoslavna cerkev pozna za ta praznik dve vrsti kalkov, ki so se razširili ali v knjižnem ali ljudskem jeziku, in sicer: a) kalke po gr. πεντηκοστή (ἡμέρα) 'petdeseti dan po veliki noči' (dan, ko se je sv. Duh prikazal apostolom in jim ukazal širiti Jezusov nauk po svetu): sl. *pětdesetnica*, r. *pjatidesjátnica*, ukr. *p'jatisesjátnica*, s. *pedesetnica*, bolg. *pedesetnica*, mak. *pedesetnica*; b) kalke po gr. Τριás 'sv. Trojica' (v vzhodni cerkvi je praznik binkošti istočasno posvečen tudi sv. Trojici, medtem ko katoličani proslavljajo sv. Trojico nedeljo po binkošti): sl. *Troica*, s. *Trõjice*, mak. *Troica*, bolg. *Trõica*, r. *Trójca*, ukr. *Trijeja*, br. *Trójca*. — Podobnih kalkov ni zaslediti v katoliški cerkvi, vendar prim. iz latinskega uradnega naziva *pentecoste* (< gr. πεντηκοστή) polabski naziv *pānckjust*, v slovenščini pa iz stvn. *finchustim* (< lat. *pentecoste*) *binkošti*. Pa tudi v cerkvenoslovanščino je iz gr. πεντηκοστή prešel izraz *pentkostíj*.

Prav tako ugotavljamo podobnost med obema cerkvama v izrazih, ki označujejo binkošti po sv. Duhu: s. *dūhovi*, hr. *dūhovi*, mak. *duov den*, č. *Boží hod svätodušní*, slš. *Spätodušná nedel'a*.